УДК 338.431:338.124.2
DOI: https://doi.org/10.37000/ebbsl.2023.04.12

Шабатура Тетяна Сергіївна,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії і економіки підприємства
Одеського державного аграрного університету
ORCID 0000-0002-7107-0167
ta_sha77@ukr.net

Костюхіна Ольга Костянтинівна,
здобувач освітнього ступеня «Магістр»,
спеціальності 051 «Економіка»
Одеського державного аграрного університету
kostyuhinaolya0@gmail.com

Піть Ігор Юрійович,
здобувач освітнього ступеня «Магістр»,
спеціальності 051 «Економіка»
Одеського державного аграрного університету
et_odau@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація

Метою статті *є проведення аналізу основних проблем розвитку аграрного сектору України в умовах воєнного стану та обґрунтуванні можливих напрямків щодо їх вирішення.*

Наукова новизна наукових досліджень *полягає в обґрунтуванні основних проблем розвитку аграрного сектору України в умовах війни - часткове або повне знищення машин та обладнання, сховищ, худоби та багаторічних посівів; зростання цін на сировину; скорочення експорту зерна тощо. Дослідження показали, що головний акцент в напрямках державної підтримки українських виробників та експортерів аграрної продукції поставлено на: спільній ініціативі Європейської комісії та уряду України в напрямку спрощення експорту продуктів харчування з України; внесенні відповідних змін до внутрішнього законодавства України; розробці та запуску ряду програм для підтримки українського агробізнесу.*

Враховуючи всю складність розвитку аграрного сектору України запропоновано звернути увагу на такі ключові категорії, як: розмінування та рекультивацію сільськогосподарських земель; реконструкцію сільськогосподарського виробництва; модернізацію агровиробництва; розробку державних програм з відновлення сільського господарства; відновлення експортної інфраструктури; полегшення доступу до фінансування; надання можливості застави сільськогосподарських земель або прав користування ними; забезпечення збалансованого підходу до підтримки базового виробництва та переробки сільськогосподарської продукції; врахування реформ, пов'язаних з інтеграцією до ЄС і перспективою вступу України до ЄС; розвиток регіонального адміністративного потенціалу в Україні для впровадження Інтегрованої системи управління та контролю.

Висновки. *Дослідження показали, що повоєнна відбудова сільського господарства має не тільки відновити обсяги виробництва, але й забезпечити структурні трансформації подальшого розвитку аграрного сектору України. Враховуючи обмеженість власних ресурсів, зусилля держави мають бути спрямовані на вирішення питань з реконструкції та відновлення аграрного сектору України. Це можливо шляхом внесення відповідних змін до державної аграрної політики, які будуть враховувати нові національні пріоритети й необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового простору.*

Ключові слова*: аграрний сектор, проблеми розвитку, державна підтримка, аграрна продукція, аграрне виробництво, експорт, Європейський Союз.*

UDC 338.431:338.124.2

Shabatura Tetiana S.,
doctor of economic sciences, professor,
Head of the Department of Economic Theory and Enterprise Economics
Odessa State Agrarian University
ORCID 0000-0002-7107-0167
ta_sha77@ukr.net

Kostiukhina Olha K.,
holder of the Master's degree
specialty 051 "Economics"
Odessa State Agrarian University
kostyuhinaolya0@gmail.com

Pit Ihor Y.,
holder of the Master's degree
specialty 051 "Economics"
Odessa State Agrarian University
et_odau@ukr.net

PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION

Abstract

The purpose of the article *is conducting an analysis of the main problems of the development of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of martial law and substantiating the possible directions for their solution.*

The scientific novelty *of scientific research consists in substantiating the main problems of the development of enterprises of the agrarian sector of Ukraine in the conditions of war: partial or complete destruction of machines and equipment, warehouses, livestock and perennial crops; rising prices for raw materials; reduction of grain exports, etc. Studies have shown that the main emphasis in the directions of state support for Ukrainian producers and exporters of agricultural products is placed on: a joint initiative of the European Commission and the government of Ukraine in the direction of simplifying the export of food products from Ukraine; making appropriate changes to the internal legislation of Ukraine; development and launch of a number of programs to support Ukrainian agribusiness.*

Taking into account all the complexity of the development of the agricultural sector of Ukraine, it is suggested to pay attention to such key categories as: demining and reclamation of

agricultural lands; reconstruction of agricultural production; modernization of agricultural production; development of state programs for the restoration of agriculture; restoration of export infrastructure; facilitating access to financing; provision of the possibility of pledging agricultural lands or rights to use them; ensuring a balanced approach to supporting basic production and processing of agricultural products; taking into account reforms related to EU integration and the prospect of Ukraine joining the EU; development of regional administrative potential in Ukraine for the implementation of the Integrated Management and Control System.

Conclusions. *Studies have shown that the post-war reconstruction of agriculture should not only restore production volumes, but also ensure structural transformations in the further development of the agricultural sector of Ukraine. Taking into account the limitations of its own resources, the state's efforts should be aimed at solving the issues of reconstruction and restoration of the agricultural sector of Ukraine. This is possible by making appropriate changes to the state agrarian policy, which will take into account new national priorities and the need for Ukraine's integration into the European Union and the world.*

Key words: *agricultural sector, development problems, state support, agricultural products, agricultural production, export, European Union.*

Вступ. Війна, а також глобальні економіко-політичні виклики, такі як пандемія Covid-19, розкрили системну крихкість глобалізованого сільського господарства. Україна визначилась вузькою спеціалізацією в сільському виробництві та залежністю від міжнародних торгівельних потоків у сфері продовольства, палива і добрив. Порушення торговельних шляхів та інфраструктури поставило під загрозу не лише стійкість українських виробників сільськогосподарської продукції, але й виявило даний спосіб виробництва надзвичайно вразливим до серйозних змін економіки країни.

Метою статті є проведення аналізу основних проблем розвитку аграрного сектору України в умовах воєнного стану та обґрунтуванні можливих напрямків щодо їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти розвитку аграрного сектору України, а також обґрунтування стратегічних напрямів його сталого розвитку в умовах постійної трансформації національної економіки висвітлені в публікаціях Бородіної О. [1], Негрей М.В., Тараненко А.А., Костенко І. С. [2], Русан В. М. [3]; аналітичних доповідях Собкевич О.В., Шевченко А. В., Русан В.М., Жураковської Л.А. [4]; наукових звітах Мамонової Н., Бородіної О., Кунса Б. [5]. Поряд з цим, постійний моніторинг проблем розвитку аграрного сектору України здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства [6], а також галузевими організаціями міжнародного та національного рівня [7–9]. Проте, не зважаючи на ґрунтовність проведених аналітичних досліджень, а також значний науковий доробок в обґрунтування стратегії розвитку аграрного сектору України, це питання залишається актуальним через посилення руйнівних наслідків військової агресії, що потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі Україна проходить доволі важкий етап свого розвитку. Ряд викликів, провокованих глобальними трансформаціями в соціумі, кліматичні зміни, посилення боротьби за глобальні ресурси і сфери впливу, докладені вчора владою зусилля по збереженню свого місця в світовому розвитку привели до найбільшого військового протистояння

цього століття. Ще перед початком повномасштабного вторгнення рф на територію України на долю аграрного сектору припадало 10% ВВП. Понад 14% робочої сили було зайнято у цій галузі, що призводило до формування 41% загального обсягу експорту України. Проте, розгортання війни, що розпочалося перед початком весняної посівної кампанії 2022 року, негативно відбилося на розвитку аграрного сектору. Загальна площа посівів в 2022 році зменшилася на 20% у порівнянні з 2021 роком, а 22% основного фонду сільського господарства вже було пошкоджено протягом перших місяців війни.

За проведеними оцінками Світового банку та Державної служби статистики України на кінець грудня 2023 року війна в Україні призвела до загальних збитків у сільському господарстві на суму 8,72 млрд. дол. США, з загальними втратами у розмірі 31,50 млрд. дол. США [10]. Насамперед ці збитки представлені частковим або повним знищенням машин та обладнання, сховищ, худоби та багаторічних посівів. В загальному обсязі витрат зросла частка виробничих витрат через неврожаї сільськогосподарських культур, зменшення обсягів виробництва, зниження обсягів і цін на експортно-орієнтовані товари, а саме: пшеницю, ячмінь, кукурудзу на зерно та насіння соняшнику. В сього понад 30% сільськогосподарських земель України залишається необробленими через окупацію або небезпеку для сільськогосподарського використання. Порівняно з груднем 2022 року, збитки зросли майже в чотири рази: на тимчасово непідконтрольних уряду територіях активи, які раніше були частково пошкоджені, стали повністю пошкодженими.

Зростання цін на сировину, зокрема на добрива та дизельне паливо, впливає на зменшення сільськогосподарського виробництва, а це, в свою чергу, впливає на зменшення доходів агровиробників. Вже в перші місяці війни експорт зерна різко скоротився через блокаду Чорного моря, порти якого забезпечували 90% довоєнного сільськогосподарського експорту. У березні 2022 року експорт зерна становив лише 0,3 млн тонн проти 5,4 млн тонн у січні 2022 року. Хоча альтернативні маршрути допомогли збільшити експорт зерна до 1,2 млн тонн у квітні та 2,7 млн тонн у червні 2022 року, ці обсяги все одно були нижче 5-6 мільйонів тонн, які щомісяця експортувалися до війни через чорноморські порти. У результаті внутрішні сільськогосподарські ціни на пшеницю та кукурудзу впали на 40% у період з січня по червень 2022 року, тоді як у всьому світі вони зросли на 18% [2].

Для підтримки сільськогосподарських підприємств ще на етапі початку війни з боку держави було впроваджено ряд державних програм, спрямованих на вирішення проблем експорту зерна та олійних культур. Унаслідок блокування чорноморських портів українські експортери не встигли відвантажити експортну аграрну продукцію попереднього року. Перед початком війни, загальна вмісткість зернових і олійних елеваторів в Україні становила близько 57 млн тонн. Протягом перших місяців 2022 року потреби в сховищах збільшилися вдвічі і досягли 107,38 млн тонн. Уряд України спільно з міжнародними партнерами та донорами, докладав зусиль для пошуку шляхів вирішення цього питання. Так, за підтримки Продовольчої та сільськогосподарської організації

ООН та наданої допомоги від Канади та Японії були розташовані поліетиленові рукави та мобільні склади на полях для тимчасового захисту зерна. Також частина зерна, яке спочатку було призначене для експорту, була продана на внутрішньому ринку за дуже низькими цінами.

У травні 2022 року розпочалася спільна ініціатива Європейської комісії та уряду України з метою виявлення солідарності, спрямована на спрощення експорту продуктів харчування з України через різні наземні маршрути та порти ЄС. Додатково, у липні 2022 року, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, було введено тимчасове призупинення експортних мит і тарифних квот на українську сільськогосподарську продукцію на однорічний період. Протягом серпня 2022 року, були ініційовані Конвенція про процедуру спільного транзиту та Конвенція про спрощення формальностей у торгівлі товарами, спрямовані на розширення можливостей фізичного та логістичного експорту через кордони Україна-ЄС [11].

Через посередництво ООН і Туреччини було досягнуто угоди щодо Чорноморської зернової ініціативи, яка відновила експорт зерна з ключових українських портів Чорного моря, зокрема Одеси, Чорноморська і Южного. Проте 17 липня 2023 року Росія вийшла із Чорноморської зернової ініціативи. З того часу лише кілька вантажних суден з українським зерном обійшли західне узбережжя Чорного моря, використовуючи румунські та болгарські територіальні води, щоб уникнути можливих нападів Росії.

Дані заходи були вжиті з метою підтримки вітчизняних виробників та експортерів при продовженні дії воєнного стану і зміцнення їхньої позиції на ринку ЄС. Таким чином, український аграрний експорт до ЄС збільшився майже вдвічі, зростаючи з 7,665 млн доларів США у 2021 році до 13,005 млн доларів США у 2022 році, де основна частина припадає на зернові та олійні культури. Проте, логістичні витрати залишалися на високому рівні і продовжували впливати на вихідні ціни для підприємств аграрного сектору. Внаслідок цього посівні площі пшениці озимої в 2022 році скоротилися на 25%, багато підприємців перейшли на вирощування олійних культур, що може спричинити зменшення врожаю, експорту зерна та якості посівних площ в Україні в майбутньому.

Збільшення обсягів експорту українських продуктів харчування на ринки ЄС призвело до напруження та конфліктів у деяких країнах-членах. Значна частина українського зерна та олійних культур, які спочатку були призначені для експорту в Азію, Африку та Близький Схід, потрапила на ринки ЄС через ряд обставин. Стрімкий ріст цін на транспортування за межі ЄС, обмежена логістика, порушені контракти з первинними покупцями - призвело до зміні напрямків українського сільськогосподарського експорту.

Потік українського зерна до Східної та Центральної Європи призвів до зниження місцевих цін і позбавив місцевих фермерів можливості продавати свій урожай за прийнятними умовами. У квітні 2023 року фермерські протести вибухнули в Польщі, Болгарії, Угорщині, Румунії та Словаччині. Захищаючи власні політичні цілі, уряди країн, які стали жертвами протестів у квітні 2023

року, ввели тимчасові заборони на українське зерно, які діяли до вересня 2023 року. Після чого, ряд країн ввели повторно заборону на імпорт зерна з України після скасування обмежень, у зв'язку із чим, Український уряд подав скаргу до Світової організації торгівлі проти Угорщини, Польщі та Словаччини.

Оскільки сільське господарство є головним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки, то суттєві перебої виробничої ланки, логістичної системи призвели до порушення сталої системи виробництва, переробки та постачання продовольства (рис. 1).

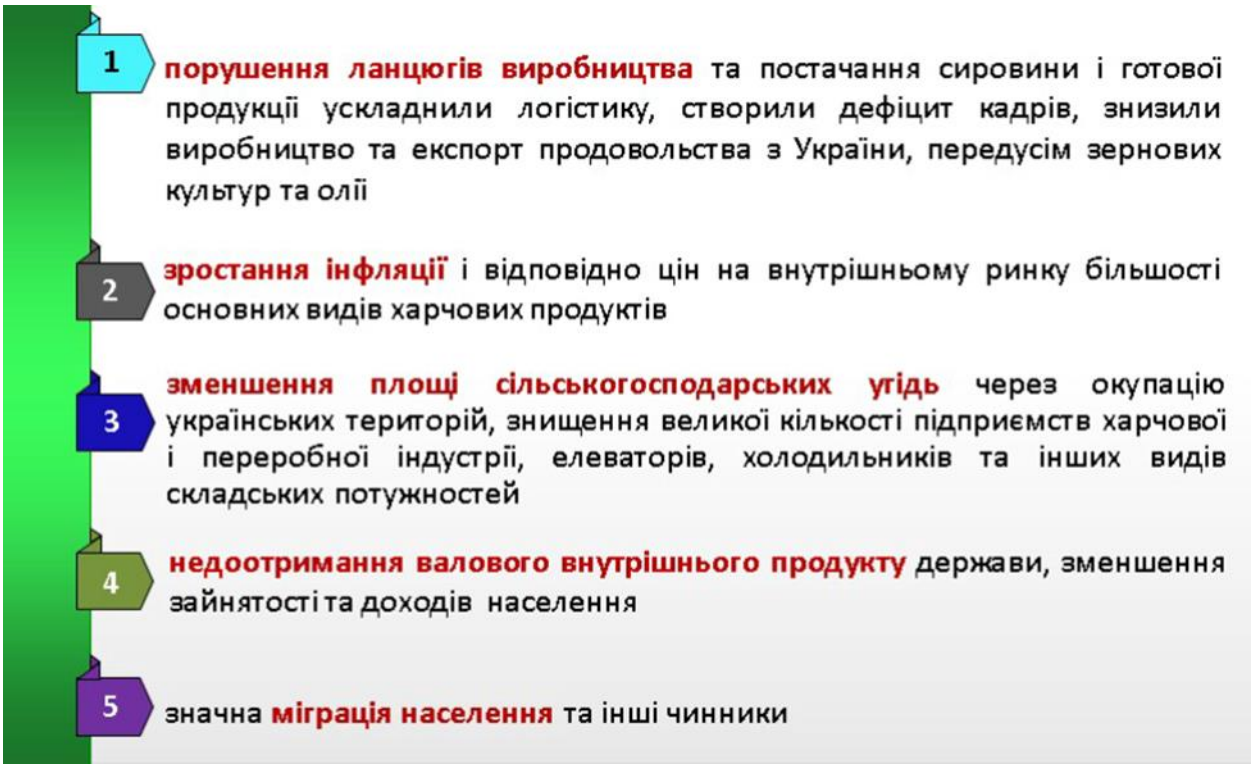

Рис. 1. Проблеми продовольчого забезпечення в умовах воєнної агресії
Джерело [4]

Для забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни, уряд України розглянув низку змін до внутрішнього законодавства. Так, у квітні 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [12], який призначений вирішувати питання з договорами оренди землі. Враховуючи наслідки, спричинені воєнним станом, масову еміграцію та відсутність власників землі, а також фінансові та адміністративні труднощі, багато підприємств не мають можливості оновити угоди про оренду землі. Згідно з новим законом, усі договори оренди автоматично продовжено на один рік, що надало фермерам можливість зберегти контроль над своєю землею. Крім того, визначено максимальний розмір орендної плати (не більше 8% від нормативної грошової оцінки землі), спрощено процедуру реєстрації земельних ділянок у місцевих адміністраціях та запропоновано безоплатне надання державної/громадської землі для особистого селянського господарства. Ці ініціативи спрямовані на

забезпечення стабільності та самозабезпечення у сільському господарстві під час воєнного конфлікту [8].

З метою підтримки українських виробників зернової продукції «уряд України призупинив імпортне мито на матеріали, які використовуються для зберігання зерна, а також спростив правила реєстрації сільгосптехніки та вантажівок. Крім того, державну кредитну програму «Доступні кредити 5-7-9%», яка раніше була призначена лише для мікро- та малих фермерських господарств і пропонувала їм кредити під 5%, 7% або 9% процентних ставок, тепер розширено, щоб охопити більше підприємств, у тому числі середнього та великого агробізнесу. У рамках програми, профінансованої «Програмою досягнення результатів Світового банку», агробізнес може отримати до 90 млн грн (2,4 млн доларів США) кредитів під 0% до 9% для реалізації інвестиційних проектів або рефінансування боргу» [4].

За фінансової підтримки Європейського Союзу Міністерство аграрної політики та продовольства України реалізувало спеціальну програму підтримки дрібних підприємців України у воєнний час. Вона передбачає програму виплат у розмірі 3100 грн за гектар для фермерів, які мають у власності до 120 га, а також допомогу на велику рогату худобу до 5300 грн за одну голову для господарств до 100 голів великої рогатої худоби. Також, представлено грантові програми для садівництва, плодоовочівництва, які пропонують аграрним підприємствам субсидії на посадку насаджень на нових ділянках до 25 га, а також на будівництво споруд під теплиці до 2 га.

Спільні зусилля та заходи в галузі аграрної політики, які на даний момент реалізує уряд України, є швидкореагуючою відповіддю на надзвичайні обставини і вже продемонстрували свою ефективність у відновленні та підтримці великих експортно-орієнтованих підприємств, які серйозно постраждали внаслідок російського вторгнення протягом першого року конфлікту. Незважаючи на успіхи в цьому напрямку, важливо зауважити, що дана політика може виявитися менш ефективною у наданні підтримки дрібним виробникам продуктів харчування, які також стикаються із значною небезпекою, що випливає з воєнного конфлікту.

Серед першочергових заходів з відновлення та відбудови аграрного сектору, враховуючи здатність уряду до їх впровадження, можна виокремити наступні [13-15]:

– надання прямої фінансової підтримки фермерам за допомогою державних програм, для відновлення виробництва, включаючи гранти та внески (для невеликих підприємств), компенсацію відсоткових ставок за позиками на сільськогосподарське виробництво, разом із частковими кредитними гарантіями для малих підприємств. Відповідні інвестиційні гранти сприятимуть розвитку альтернативних джерел енергії для фермерів, розширенню зернопереробних заводів та виробництву садівництва;

– процес розмінування та відновлення сільськогосподарських земель.

Пріоритетні потреби у середньостроковій та довгостроковій перспективі (від 2024 до 2033 року) становлять 29,1 мільярд доларів США або 98% від загальних потреб України (табл. 1), відповідно до наступних напрямів [7; 8]:

1. Завершення відновлення завданих війною пошкоджень, що включає в себе відновлення інфраструктури та об'єктів, які зазнали пошкоджень під час війни та впровадження сучасних технологій та стандартів безпеки для підвищення стійкості та функціональності відновлених об'єктів.

2. Розширення підтримки аграріїв та банків протягом декількох виробничих сезонів для підтримки відновлення сільськогосподарського виробництва через надання фінансової підтримки фермерам через державні програми, спрямовані на відновлення сільськогосподарського виробництва та забезпечення ліквідності для сільськогосподарських кредитів для полегшення доступу фермерів до фінансових ресурсів.

3. Підтримка довгострокового відновлення та розвитку сільськогосподарського виробництва, що спрямовано на збільшення різноманітності та інклюзивності сільськогосподарського виробництва, звертаючи увагу на стійкість сільськогосподарських господарств до змін клімату, інтеграції харчового та енергетичного секторів, а також дотримання вимог Зеленого пакту ЄС.

4. Розширення інвестицій у аграрну сферу, для підвищення фінансування сільськогосподарських установ, вдосконалення санітарно-фітосанітарних заходів, систем безпеки харчових продуктів, моніторингу та реєстрації земель, аналізу ґрунту для точного землеробства, аграрних досліджень, послуг навчання та перепідготовки фермерів і працівників агробізнесів тощо.

Таблиця 1.

Приблизна вартість впровадження пріоритетних заходів/інвестицій до аграрного сектору на 2024 рік (млн. дол. США)

Категорія	Види пріоритетних заходів/інвестицій	Вартість
Потреба в реконструкції	Реконструкція та заміна пошкоджених активів, техніки	50,0
Потреба у відновленні надання послуг	Підтримка негайного відновлення виробництва	490,0
	Підтримка довгострокового відновлення сільськогосподарського виробництва	50,0
	Підтримка державних сільськогосподарських установ для прискорення відновлення	10,0
	Всього	600,0

Джерело: [7]

Рада національного відновлення, створена Президентом України, представила проект Плану відновлення та розвитку України [7], який охоплює період 2022-2032 років та поділяється на три етпаи, що наведено у табл. 2. План поділений на три етапи – воєнна економіка (2022), післявоєнне відновлення (2023-2025) і нова економіка (2026-2032), який включає більше 800 проєктів у рамках 15 національних програм у різних сферах. Відповідно до цього Плану, уряд України має намір відновити державу як країну ЄС, спрямовану на впровадження євроінтеграційних реформ, запровадження зелених, інноваційних

технологій, дотримання верховенства права та підвищення прозорості та підзвітності протягом усього процесу відновлення аграрного сектору України.

Таблиця 2.

Основні етапи Нової аграрної політики відновлення аграрного сектору України

Етап	Заходи
2022	Збереження економічного потенціалу агропромислового комплексу шляхом забезпечення продовольчої безпеки через скасування певних податків, спрощення регулювання, фінансової підтримки агропромислового комплексу; створення нових шляхів постачання, збільшення експорту та оптимізація внутрішньої логістики.
2023-2025	Відновлення економічного потенціалу агропромислового комплексу до довоєнного рівня, залучення інвестицій до інфраструктури сільського господарства, шляхом різних механізмів заохочення приватних інвестицій, підтримки купівельної спроможності населення шляхом зниження ставки ПДВ на продукти харчування, виведення виробництва продуктів харчування з сектору тіньової економіки, проведення диверсифікації.
2026-2032	Реалізація заходів щодо підвищення економічної ефективності аграрного господарства, диверсифікації експортних ризиків та підвищення ефективності землекористування, що включає: сприяння переробці сільськогосподарської сировини, насінництва, підтримку внутрішнього виробництва сільськогосподарської обладнання та техніки, розвиток «зеленого» сільськогосподарського виробництва відповідно до вимог Зеленої угоди ЄС та положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Джерело: [7]

Враховуючи всю складність розвитку аграрного сектору України в умовах воєнного часу та можливість його подальшого занепаду, слід вже сьогодні належним чином обговорювати ці питання та розробляти відповідні заходи щодо відновлення та реконструкції вітчизняного агросектору. В цьому напрямку слід звернути увагу на такі ключові категорії, як:

- розмінування та рекультивація сільськогосподарських земель;
- реконструкція сільськогосподарського виробництва шляхом заміни та ремонту пошкоджених активів;
- модернізація агровиробництва на основі запровадження нових технологій і введення нових стандартів для підвищення ефективності виробництва та сумісності продукції зі світовими ринками;
- розробка державних програм з відновлення сільського господарства, насамперед, в напрямку надання вітчизняним виробникам сільськогосподарської продукції ресурсів, державних послуг та преференцій;
- відновлення експортної інфраструктури шляхом створення диверсифікованої системи логістики, яка вже буде стійкої до зовнішніх впливів;
- полегшення доступу до фінансування з метою забезпечення довгострокового розвитку, насамперед для малих та середніх фермерських господарств, які не мають кредитної історії, достатнього забезпечення та прозорої фінансової звітності;

- надання можливості застави сільськогосподарських земель або прав користування ними, адже на сьогодні в Україні переважно виробники сільськогосподарської продукції працюють на орендованих землях;
- забезпечення збалансованого підходу до підтримки базового виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, тобто експортувати не сировинні продукти, а готову продовольчу продукцію з високою доданою вартістю;
- врахування реформ, пов'язаних з інтеграцією до ЄС і перспективою вступу України до ЄС;
- розвиток регіонального адміністративного потенціалу в Україні для впровадження Інтегрованої системи управління та контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Повоєнна відбудова сільського господарства має не тільки відновити обсяги виробництва, але й забезпечити структурні трансформації подальшого розвитку аграрного сектору України. Враховуючи обмеженість власних ресурсів, зусилля держави мають бути спрямовані на вирішення питань з реконструкції та відновлення аграрного сектору України, що не можливо без внесення відповідних змін до державної аграрної політики, що буде враховувати нові національні пріоритети та необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового простору. Це зумовлює перс перспективу подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288 (дата звернення: 14.09.2023).

2. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство.* 2022. № 40. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38 (дата звернення: 14.09.2023)

3. Русан В. М. Особливості функціонування агарного сектору економіки в умовах війни URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/rusan.pdf (дата звернення: 14.09.2023)

4. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни: аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська]; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 49 с.

5. Natalia Mamonova, Olena Borodina, Brian Kuns Ukrainian agriculture in wartime:Resilience, reforms, and markets. URL: https://www.tni.org/uk/article/ukrainian-agriculture-in-wartime (дата звернення 15.11.2023)

6. Міністерство аграрної політики і продовольства України: офіційний веб-сайт. URL: https://minagro.gov.ua (дата звернення: 19.09.2023).

7. Конвенція про процедуру спільного транзиту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (дата звернення 14.11.2023)

8. Національна рада з відновлення України від наслідків війни: Проект Плану відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/ (дата звернення 14.11.2023)

9. Програма Program-for-Results (PforR). URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/30/agricultural-production-in-ukraine-to-recover-with-world-bank-support (дата звернення 15.11.2023)

10. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.11.2023).

11. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text (дата звернення 14.11.2023)

12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 7 квітня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text (дата звернення 14.11.2023)

13. Програми забезпечення аграріїв засобами тимчасового зберігання зерна та обладнанням із завантаження/ розвантаження рукавів. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2023. URL: https://minagro.gov.ua/pidtrimka/programa-zabezpechennya-agrariyiv-zasobami-timchasovogo-zberigannya-zerna-rukavami (дата звернення 12.11.2023).

14. Ukraine rapid damage and needs assessment (February 2022 – February 2023): Agriculture. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/ P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf (дата звернення 15.11.2023).

15. Балян А.В., Гришова І.Ю. Шабатура Т.С. Публічна політика та державна підтримка розвитку аграрного виробництва в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2021. № 2. С. 156-167. URL: **https://instzak.com/index.php/journal/article/view/1906/1786** (дата звернення 12.11.2023).

References:

1. Borodina O. Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians. Retrieved from https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288 [in Ukrainian].

2. Negrei, M. V., Taranenko, A. A., & Kostenko, I. S. (2022). The agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: problems and prospects. *Ekonomika ta suspil'stvo*. 40. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38. [in Ukrainian].

3. Rusan V. M. Peculiarities of functioning of the agrarian sector of the economy in the conditions of war. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/rusan.pdf [in Ukrainian].

4. Priorities for ensuring the stability of industry and the agricultural sector of the economy of Ukraine in the conditions of a full-scale war: an analytical report / [O. V. Sobkevich, A. V. Shevchenko, V. M. Rusan, L. A. Zhurakovska]; under the editorship J. A. Zhalila. Kyiv: NISD, 2023. 49. [in Ukrainian].

5. Natalia Mamonova, Olena Borodina, Brian Kuns. (2023). Ukrainian agriculture in wartime:Resilience, reforms, and markets. Retrieved from https://www.tni.org/uk/article/ukrainian-agriculture-in-wartime [in Ukrainian].

6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine: official website.Retrieved from https://minagro.gov.ua [in Ukrainian].

7. Convention on the common transit procedure. (2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text [in Ukrainian].

8. National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Draft Plan for the Recovery of Ukraine.Retrieved from https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian].

9. Program Program-for-Results (PforR). Retrieved from https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/30/agricultural-production-in-ukraine-to-recover-with-world-bank-support [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

11. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text (дата звернення 14.11.2023)

12. The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security in Martial Law" dated (April 7, 2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text [in Ukrainian].

13. Programs to provide farmers with means of temporary grain storage and equipment for loading/unloading sleeves. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. 2023. Retrieved from https://minagro.gov.ua/pidtrimka/programa-zabezpechennya-agrariyiv-zasobami-timchasovogo-zberigannya-zerna-rukavami [in Ukrainian].

14. Ukraine rapid damage and needs assessment (February 2022 – February 2023): Agriculture. Retrieved from https://documents1.worldbank.org/curated/en/0991845 03212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf [in Ukrainian].

15. Balyan, A.V., Hryshova, I.Yu. Shabatura T.S. (2021). Public policy and state support for the development of agricultural production in Ukraine. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2. 156-167. Retrieved from https://instzak.com/index.php/journal/article/view/1906/1786 [in Ukrainian].